

HET MIJNWERKERSVERZET TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG

door

IR C. E. P. M. RAEDTS

Aan een beschrijving van de houding van de mijnwerkers in Limburg tijdens de tweede wereldoorlog moet noodzakelijk een overzicht voorafgaan van de historische ontwikkeling en de opbouw van de mijnwerkersbevolking.

Wie spreekt van 'de mijnwerkers in Zuid-Limburg' wekt voor buitenstaanders de indruk dat het gaat om een betrekkelijk homogene groep van arbeiders, lager, middelbaar en hoger kader. Terwijl dit bij het hoger en middelbaar kader grotendeels ook wel het geval was, gold dit zeker niet voor het lager kader en de eigenlijke mijnwerkers.

Bij het uitbreken van de tweede wereldoorlog kon bij deze groep zeker niet van homogeniteit gesproken worden, eerder van een conglomeraat van uiteenlopende elementen. De merkwaardige samenstelling van het mijnpersoneel stamt ten dele al uit de beginfase van deze industrie.

De aanzet van de moderne Limburgse mijnindustrie kan men omstreeks 1900 dateren. Zij voltrok zich zeer snel. In een overwegend agrarisch gebied moest toen de snelopkomende mijnindustrie kader, vakarbeiders en hulpkrachten recruterende, maar vond in eigen omgeving hoogstens kleine aantallen ongeschoolden. Alleen Kerkrade had van oudsher een mijnwerkersstam die men op enige honderden kan evalueren. Daarmee kon aan de behoefte aan personeel niet voldaan worden, omdat op bijna hetzelfde moment de oude 'Domaniale Mijn' van Kerkrade vanwege een contractswijziging en de verkoop van de Aken Maastrichtse Spoorwegmaatschappij haar vleugels kon gaan uitslaan en ook behoefte had aan meer personeel. De opbouw van het personeel moest hoofdzakelijk geschieden met van elders (het buitenland) komende mensen, aangevuld met ter plaatse gerecruteerd hulppersoneel. Deze laatste categorie was hoofdzakelijk afkomstig uit de agrarische sector en uit eertijds in Pruisen werkende seizoensarbeiders, brikkebakkers,

bouwvakarbeiders en stucadoors.

Limburg vormde in dit opzicht geen uitzondering; de mijnindustrie in het Ruhrgebied, Lotharingen, België en ten dele Silezië, verkeerde in analoge omstandigheden.

Otto Hue, de bekende arbeidersleider uit de tijd voor de eerste wereldoorlog, schetst in het hoofdstuk 'Nationalitätengemisch' uit het tweede deel van zijn publikatie 'Die Bergarbeiter' de situatie als volgt: 'Hin und her strömen die Massen. Manche Siedelungen machen durchaus den Eindruck von nur gelegentlichen Aufenthaltsorten zufällig hierher verschlagener "Wandervögel". Man stelle sich vor, welche ungeheuren Schwierigkeiten dieses kunterbunte Völker- und Sprachengemisch dem gewerkschaftlichen Organisator bietet'.

In Limburg was het niet anders. Duitsers, Oostenrijkers, Russen, Polen, Tsjecho-slowaken en Kroaten uit de Donaumonarchie en Italianen uit de irredente gebieden trokken heen en weer, niet gered door paspoortbepalingen of valutaproblemen. Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog was er niet eens sprake van een geconsolideerde mijnwerkersbevolking.

Bij inheemsen constateerde men een afkeer van het mijnwerk, in het bijzonder van de ondergrondse arbeid. Er was voortdurend gebrek aan arbeiders en vakkrachten. Eerst in 1913 wordt een aanvang gemaakt met de scholing van toezichhoudend personeel door stichting van de 'Mijnschool' en de vorming van vakarbeiders door het in het leven roepen van een ambachtsschool.

In 1914 overspoelde een nieuwe golf vreemde mijnarbeiders Limburg. Als met het uitbreken van de eerste wereldoorlog zich de grote caesuur in de geschiedenis voltrekt, zijn er wel mijnwerkers in Limburg, maar van een zeer incoherente samenstelling. Een en ander weerspiegelt zich ook in het kleine aantal georganiseerde mijnwerkers. Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog keerde het overgrote deel van de buitenlanders terug naar hun respectievelijke vaderlanden. De Nederlanders werden, voor zover dienstplichtig, gemobiliseerd.

Gedurende de eerste tijd van deze wereldoorlog waren verkeer en vervoer geheel ontwricht, hetgeen de afzetmogelijkheden van de mijnbedrijven verminderde.

Nadat orde op zaken was gesteld bleek echter spoedig dat op aanvoer van steenkool uit het buitenland niet viel te rekenen. De aanvoer uit Duitsland en Engeland stagneerde geheel. Men moest een beroep doen op de Nederlandse mijnen, maar deze moesten op-

nieuw bemand worden. Op het buitenland kon geen beroep gedaan worden zoals vóór de oorlog. Men was aangewezen op de mogelijkheden binnen de eigen grenzen. Nederlandse arbeiders, werkloos geworden door de oorlog, werden angeworven. Bovendien was een belangrijk mijnwerkerspotentieel aanwezig onder de in Nederland geïnterneerde Belgische militairen, voor een belangrijk deel Waalse regimenten die na de val van Antwerpen de wijk naar ons land genomen hadden. Na overleg tussen de beide regeringen werden zij als volwaardige arbeiders bij de mijnen tewerkgesteld: een tijdelijke oplossing, want na het beëindigen van de oorlog zouden zij naar hun land terugkeren. Tijdens de oorlog repatrieerden vanwege het voedselgebrek in Duitsland heel wat in de Duitse mijnen werkzame Nederlandse mijnwerkers. Hiervan was een belangrijk deel afkomstig uit de noordelijke provincies, met name Friesland. Ook namen Duitse deserteurs en in Duitse mijnen tewerkgestelde krijgsgevangenen de vlucht naar Zuid-Limburg. Zij belandden eveneens in de mijnen. Toen om in de energiebehoefte te voorzien ook de bruinkool tot ontginning kwam, werden grote groepen polderjongens aangetrokken. Veelal werden zij gehuisvest in keten onder toezicht van een keetbaas. De oorlog had wel een einde gemaakt aan het heen en weer trekken van de arbeidersmassa's, maar niet tot een homogene mijnwerkersbevolking geleid.

De na-oorlogse periode bracht opnieuw de nodige problemen voor de personeelsvoorziening.

Eind 1918 trokken de Belgen weg. In de open plaatsen moest voorzien worden. In de eerste jaren gaf dat geen aanleiding tot problemen. De geldontwaarding, de slechte levensmiddelenvoorziening en de ongeregelde toestanden in Duitsland, met name in het Ruhrgebied, waren aanleiding dat dagelijks enige honderden mijnwerkers over de grens stroomden om in Limburg aan de slag te komen.

Het waren grotendeels 'Wandervögel'. De meesten verbleven van maandag tot zaterdag in de mijnstreek en zochten in het weekend weer de 'Heimat' op. Zij verbleven in die tijd in kosthuizen waar de bedden door 'slaaplieden' niet zelden in drie diensten beslapen werden. Slechts een klein aantal vestigde zich metterwoon in de mijnstreek. Hieronder was nogal wat lager toezichthoudend personeel dat het gebrek aan kader opvulde, waarin de Mijschool te Heerlen nog niet kon voorzien. Ook waren hierbij z.g. 'Muss Preussen', afkomstig uit de vroegere Pools-Pruisische provincies. Tegelijkertijd ontwikkelde zich een arbeiderspendel van vaklieden uit het nabijgelegen bekken van Aken. Deze pendel bleef groten-

deels in stand tot het uitbreken van de tweede wereldoorlog.

Na de geldsanering en de invoering van de rentemark stopte het aanbod van Duitse arbeiders. Werfcampagnes hadden tot resultaat dat een aantal Duitse, Tsjechoslowaakse, Poolse, Joegoslavische en Italiaanse mijnarbeiders zich wat vaster in Limburg vestigden. Geheel integreren deden zij geenszins. Als regel hadden deze groeperingen speciale verenigingen waarin de eigen volksgebruiken werden vastgehouden in de vorm van zang, dans en volksdrachten. Italië en later ook Polen stichtten eigen scholen waarin naast het Nederlands de eigen taal werd onderwezen. De Slovenen hadden vooral een godsdienstige band. De leiding berustte bij pater Theotiem van Velzen OFM, die geregeld in hun eigen taal predikte. Hij genoot de steun van de Zuid-Slavische regering.

De Duitsers hadden minder bindingen onder elkaar, maar wèl en vooral met hun familie en bekenden die niet al te ver weg woonden. Zij sloten zich meer aan bij de inheemse bevolking en probeerden voor een deel via naturalisatie Nederlander te worden. Toen de Naziregering dit gevaar onderkende ging zij er in de dertiger jaren toe over in Heerlen een 'Deutsche Schule' op te richten, een steunpunt voor het Deutschtum en de Nazileer.

Ook uit ons eigen land trokken uit provincies met een niet onaanzienlijke werkloosheid arbeiders naar de mijnstreek. In het bijzonder zijn hier te vermelden de provincie Drenthe en de Zandstreek van Friesland.

Maar ook in Limburg zelf voltrok zich een belangrijke wijziging. De afkeer van het mijnwerk ebde weg en vanuit Midden- en ten dele Noord-Limburg ontstond een pendel van de plattelandsbevolking naar de mijnen in het bijzonder naar het Mauritscomplex, maar ook naar de mijnen Emma, Hendrik, Oranje Nassau III en Oranje Nassau IV. De ontwikkeling van het autobusvervoer vergemakkelijkte deze pendel als gevolg waarvan de arbeiderstreinen kwamen te vervallen. Deze arbeiders werkten in de mijnen maar bleven inwoners van hun geboortedorpen, waar zij in de dorpsgemeenschap bleven opgenomen. Tijdens de crisis in de eerste helft van de dertiger jaren viel er een vrij groot aantal gedwongen ontslagen als gevolg waarvan vooral het contingent vreemde arbeiders verminderde. Toen evenwel na 1935 de conjunctuur opliep en de mijnen op volle toeren gingen draaien, werden weer arbeiders aangenomen en in dienst gesteld.

Bij het uitbreken van de tweede wereldoorlog kan men nog moeilijk spreken van een homogene mijnwerkersbevolking in Zuid-Lim-

burg. Er woonden Nederlanders en buitenlanders die geïntegreerd waren omdat zij reeds lang in de mijnstreek verbleven. Daarnaast was er ook een groot aantal dat zich nog altijd min of meer vreemd voelde. Er waren Duitsers die pendelden en er waren er die zich gevestigd hadden. Sommigen trachtten Nederlander te worden, anderen bleven Duitser en hoopten op uitblijven van inmenging uit het vaderland. Zij bewonderden hun geboorteland niet zodanig dat zij er terugkeerden. Met Nederlanders gemengd bewoonden ze de speciaal voor mijnwerkers gebouwde woninggroepen (de koloniën). Een niet onaanzienlijk deel van de Limburgers pendelde tussen dorp en bedrijf. De binding vormde alleen het bedrijf, in de verdere samenleving was er geen band. Ook in de groepen mijnwerkerswoningen was de band betrekkelijk los, zoals logisch volgt uit de hiervoren beschreven personeelsopbouw.

De hoogste leiding en het hoogste kader bestond voor het overgrote deel uit Nederlanders; slechts enkele buitenlanders waren nog op bijzondere posten in functie. Bij het midden en het lager kader waren nog meerdere posten door buitenlanders, veelal Duitsers, bezet. Naar buiten hadden zij zich op enkele uitzonderingen na nauwelijks als zodanig geëxposeerd, alhoewel de laatste paar jaar vóór de oorlog de propaganda van het derde rijk toenam vooral via de 'Deutsche Schule' en het beroepsconsulaat te Maastricht. Het nationaal-socialisme had relatief weinig mijnwerkers weten aan te trekken. Het relatief hoog aantal N.S.B.-stemmen in 1936 was dan ook meer een gevolg van ontevredenheid over het in de crisisjaren gevoerde beleid met veel ontslagen, hoog arbeidstempo, veel verzuimdiensten, etc. Toen evenwel de conjunctuur in het mijnbedrijf omsloeg, er weer geregeld gewerkt werd en de arbeidsvoorwaarden verbeterden, sloeg de stemming om en liep het percentage N.S.B.-stemmers ras terug. Het gedoe met uniformen en hakkengeklap, het marcheren en demonstrenen was iets dat de mijnwerkers niet aanstond. Buiten de dienst wensten zij met rust gelaten te worden. Hun belangstelling gold hun duiven, hun tuin, de muziekvereniging, etc. De echte aanhang van de N.S.B. was eerder te zoeken bij de lagere ambtenaar, de middenstander en de boer met moeilijkheden dan bij de arbeidende klasse. Zo was de situatie toen in mei 1940 de agressor over ons land walste. Een weinig homogene gemeenschap met buiten het bedrijf weinig binding, politiek betrekkelijk indifferent met bepaald geen grote bewondering voor het 'Preussentum'. Voor zover georganiseerd, hadden de mijnwerkersleiders zich geheel afkerig getoond van het regime, al zullen

later enkelen om opportunistische redenen zich wat anders opstellen.

De mijnindustrie tijdens de bezetting

In de eerste tijd van de bezetting toonde men van Duitse zijde weinig belangstelling voor de Limburgse mijnen. Dat was niet onbegrijpelijk. Nederland had maar een bescheiden kolenbekken in vergelijking met het Ruhrgebied en Silezië.

Recent waren aan Duitsland ook de Poolse bekkens toegevoegd en was ook via het bekken van Ostrad-Karwin in Tsjechoslowakije een behoorlijke kolenproducent verworven. Voor de totale Duitse productie van steenkool was Limburg maar van bescheiden belang. Aanvankelijk werden dan ook alleen de ondernemingen met vijandelijk vermogen onder beheer gesteld, te weten de Oranje Nassau mijnen met Frans kapitaal, en de mijnen Laura en Vereeniging en Willem-Sophia, die beiden met Belgisch kapitaal werden gedreven. De Staatsmijnen, inclusief de daarmee verbonden chemische bedrijven, alsmede de Domaniale mijn bleven vrij van onderbeheerstelling.

Ook bij de onder beheer gestelde bedrijven werden directie en staf gehandhaafd. In de bedrijfsvoering werd niet ingegrepen. De beheerder nam de plaats in van de raad van commissarissen die buiten werking werd gesteld. De eerste beheerder, Bergassessor Joho, bleef slechts korte tijd en werd in 1941 vervangen door Bergassessor Bruch, die tot de terugtrekking van de Duitse bezetting in Limburg de beheersfunctie zou uitoefenen.

Met de planning noch met de techniek bemoeide hij zich erg veel. Hij was mijnbouwkundig onderlegd en had functies bekleed in het Ruhrgebied en daar de reputatie opgebouwd dat hij een goed mijnbouwer was. In de eerste wereldoorlog had hij gediend als vliegenier in het eskader van Herman Goering, de latere Reichsmarschall. In de bedrijven vertoonde hij zich niet of nauwelijks. In het bedrijf waar ik zelf met de leiding belast was, heb ik hem bij het bespreken van ontginningsplannen nooit gezien. Dit laatste was van bijzonder belang omdat het de leiding in staat stelde de negatieve rationalisatie die in de crisisjaren noodgedwongen was doorgevoerd, geleidelijk terug te draaien. Steenkoollagen met een lager netto rendement, hetzij als gevolg van een geringe dikte of van een hoger gehalte aan steriele bestanddelen, met steenbanken door-groeide kolenlagen, werden wederom in ontginning genomen ten

einde de levensduur van de mijn zolang mogelijk te rekken. Ook de in dienst zijnde Duitse staffunctionarissen, zoals de mijnmeters en de Duitse hoofdopzichters werkten hieraan mede. Zij werden hier toe gedreven door de mijnbouwprincipes die hen tijdens hun opleiding waren ingeplant.

De beheerder (Verwalter) had een bureau van een zeer bescheiden omvang en vergaderde alleen met de leden van de directie. Ook van de zijde van de partij was er weinig belangstelling. Op een namiddag komt Ley, de man van het arbeidsfront, op het voorplein van de mijn O.N.I., stapt uit zijn auto, maar binnen het uur was hij weer verdwenen. Een eenmalig bezoek van Seys Inquart vond zijn apotheose in de opdracht tot het aanleggen van een kinderspeeltuín in de woninggroep Húsken te Heerlen. De allereerste tijd veranderde er dus nauwelijks iets en zeker niet voor de laagste regionen in het bedrijf. De Contact-Commissie, waarin geregeld over arbeidsproblemen beraadslaagd werd tussen de vertegenwoordigers der vakorganisaties en der directies, hervatte op 4 juni 1940 haar taak. Als vakorganisaties waren in de Commissie vertegenwoordigd: De Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond (N.V.V.), De Katholieke Mijnwerkersbond (R.K.W.V.) en De Protestants Christelijke Mijnwerkersbond (C.N.V.). Tot 29 januari 1941 werden nog 14 bijeenkomsten gehouden. Na die datum stopte het Commissiewerk. Een verzoek tot toelating van het 'Deutsche Arbeitsfront', dat intussen de in Limburg werkzame Duitse arbeiders onder zijn hoede had genomen, was op de 184ste vergadering van 2 december binnengekomen, maar werd niet meer afgehandeld. De Contact-Commissie werd niet opgeheven. Zij werd niet meer bijeengeroepen, vooral omdat de Algemene Nederlandse Mijnwerkersbond die evenals het N.V.V. onder de N.S.B.-er Woudenberg was geplaatst, probeerde katholieke en protestantse arbeiders naar zich toe te trekken. De A.N.M.B. achtte het moment gekomen het oude streven te verwezenlijken van één bond voor alle mijnwerkers. De aanhangers van het 'Führerprinzip' waren met deze actie ingenomen, omdat het de weg effende naar de oprichting van één 'Arbeitsfront'. De meeste dagelijkse bestuurders van de bond waren verblind. Vanwege de verwijzing naar hun vooroorlogs streven geloofden zij op deze manier de leiding in handen te krijgen. Een aanmerkelijk aantal leden was het met het bestuur niet eens en bedankte als lid, terwijl van de andere bonden zich practisch niemand liet overschrijven.

Veel steun ondervonden de mijnwerkers die lid waren geweest van

de R.K. Mijnwerkersbond om de lokroep van de Algemene Mijnwerkersbond niet te volgen, van kerkelijke zijde. Op 3 augustus 1941 werd in alle Katholieke kerken een bisschoppelijke brief voor-gelezen waarin het lidmaatschap van het eveneens onder Nationaal-Socialistische leiding geplaatste R.K. Werkliedenverbond verboden werd. Deze gebeurtenissen zijn uitvoerig beschreven door P. Remigius Dieteren OFM in zijn boek 'Mens en Mijn'. Het zich afkeren van de door de bezetters gewilde orde in een zodanige omvang dat practisch niemand van bond veranderde, vormt op zichzelf een verzetsdaad die des te meer betekenis heeft, omdat de Duitsers op diegenen die er bij betrokken waren practisch geen greep konden krijgen. De bezetter en de gezagsdragers van dat moment konden dan ook niets anders doen dan er zich noodgedwongen bij neer leggen.

Op 1 mei 1942 werden de vooroorlogse bestuurders van de A.N.M.B. ontslagen na de instelling van het 'Arbeidsfront'. Slechts enkelen die zich gekeerd hadden naar de nieuwe orde en zich hadden aangesloten bij de N.S.B. bleven gehandhaafd. De bestuurders en vrijgestelden van de diverse bonden werden op non-actief gesteld en, voor zover daarom gevraagd werd, wederom onder- of bovengronds op de mijnen tewerkgesteld. De voorzitter van de Algemene Mijnwerkersbond vatte zijn beroep van instrumentmaker weer op en werd door de mijnen geregeld van werk voorzien.

Sinds 1941 was daardoor alle zichtbare arbeidsorganisatie verdwenen. De nieuwe organisaties hadden nauwelijks betekenis. De Duitsers die in de mijnen werkzaam waren, verenigden zich in het 'Arbeitsfront' en wezen per mijnzetel een 'Betriebsobmann' aan om de belangen van de leden te behartigen. Op verscheidene plaatsen vorderden zij ruimten om een 'Deutsches Haus' te vestigen. Het lidmaatschap bezorgde de leden niet onaanzienlijke voordelen op materieel gebied vooral met betrekking tot levensmiddelen en textielvoorziening. Het Nederlandse Arbeitsfront telde slechts een heel gering aantal leden. Zo weinig aanhangers van de nieuwe orde waren er. De bedrijven moesten naar analogie van het 'Deutsche Arbeitsfront' één vertegenwoordiger van het Nederlandse Arbeitsfront per bedrijf aanvaarden, de 'sociale voorman'. Zijn betekenis en invloed waren echter zeer gering. Hij deelde in de afkeer die men had van alle aanhangers van de N.S.B. Ook bij de Duitse instanties had hij geen enkel gezag, ook al omdat het in practisch alle gevallen een geheel onbeduidende figuur was.

Zoals hiervoor reeds werd vermeld, toonde de bezetter in de eer-

ste tijd na de invasie een matige interesse voor de Limburgse mijnen, wat onder meer tot uiting kwam in het feit, dat alleen de mijnen waarvan het kapitaal in buitenlandse handen was, onder beheer werden gesteld. Een verklaring voor deze geringe interesse kan zijn de betrekkelijk geringe betekenis van de Nederlandse steenkoolproductie. De productie van Limburg bedroeg rond 13 miljoen ton, terwijl Duitsland al vóór de bezetting van Tsjechoslowakije, Polen, België en Frankrijk de beschikking had over een productiecapaciteit van 223 miljoen ton steenkool. In 1940 waren daarbij gekomen in Tsjechoslowakije 19 miljoen ton, in Polen 38 miljoen ton, in België 29 miljoen ton en in Frankrijk 49 miljoen ton, in totaal 358 miljoen ton. Op deze hoeveelheden speelde de productie van Limburg geen grote rol. Bovendien bestond een niet onbelangrijk gedeelte van deze productie uit huisbrandkolen.

Wanneer men daarenboven nog rekening houdt met het feit dat Duitsland met Tsjechoslowakije 240 miljoen ton bruinkool produceerde, dan blijkt, dat de vaste fossiele brandstoffen niet het grote knelpunt vormden in de grondstofvoorziening van Duitsland in de eerste oorlogsjaren. Dit in tegenstelling tot de positie van de vloeibare koolwaterstoffen, waarop de oorlogsmachine moest draaien en die voor een groot deel moesten geleverd worden door omzetting van vaste koolwaterstoffen in vloeibare producten. Hierbij heeft naast de steenkool ook de bruinkool een niet onbelangrijke rol gespeeld (Leuna Werke).

Ook uit een analyse van de steenkolenbalans over de jaren 1938-1945, zoals gepubliceerd werd door de inspecteur-generaal der mijnen in het jaarverslag over de jaren 1940-1945, blijkt dat er niet veel steenkool aan ons land onttrokken is. Of de beschikbare hoeveelheden binnenlands op de juiste wijze verdeeld en gedistribueerd werden, blijkt uit dit jaarverslag niet.

De distributie was in handen van het Rijkskolenbureau dat in Den Haag gevestigd was. Hier zijn in ieder geval wél problemen geweest. De eerste directeur J. G. P. H. Looman is op een gegeven moment gearresteerd, uit zijn functie ontslagen en vervangen door zijn plaatsvervanger H. H. Wemmers.

Moeilijk werd het, toen door de bombardementen en de hoge eisen van de legerleiding het vervoer ontredderd raakte, waardoor het distributie-systeem werd ontwricht. Al in de strenge winter van '41-'42 stakte de kolenafoer ten nadele van de noordelijke provincies. Voor die provincies liep de kolenvoorziening geheel spaak in 1944. Opnieuw lag de oorzaak vooral bij het transport. Waar het

Steenkolenbalans van Nederland over de jaren 1938-1945
(in 1000 tonnen)¹⁾

jaar	Steenkolen			Cokes			Steenkoolbriketten			Bunker- kolen	Tot. imp. (+) Export (-)	Beschikbaar v. binnlands verbruik	Eigen productie in % van het verbruik
	Import	Export	Import (+) Export (-) overschot	Import	Export	Import (+) Export (-) overschot	Import	Export	Import (+) Export (-) overschot				
1938	13,234	4,915	+1,498	331	2,170	-1,839	319	413	94	236	671	12,563	105,3
1939	12,605	5,881	+3,143	370	2,300	-1,930	353	313	+40	212	+1,041	13,646	92,4
1940	11,898	2,219	+1,266	149	1,148	-999	132	107	+25	39	-60	11,838	100,5
1941	13,049	1,449	+1,373	18	973	-955	9	62	-53	21	-953	12,096	107,8
1942	12,021	1,079	+267	1	695	-694	1	-	+1	23	-449	11,572	103,9
1943	12,186	1,098	+514	1	1,091	-1,090	1	-	+1	25	-600	11,586	105,2
1944*	7,338	833	+458	-	730	-730	-	-	-	10	-282	7,056	105,0
1945**	5,097	1,004	+883	17	267	-250	-	-	-	2	+631	5,728	89,0

* De In- en uitvoercijfers hebben slechts betrekking op de maanden januari tot en met augustus.

** Over 1945 is de productie opgenomen incl. kolenslik.

¹⁾ De cijfers t./m. het jaar 1944 zijn ontleend aan de publicatie van Dr. J. Mensink, terwijl de cijfers over het jaar 1945 zijn ontleend aan opgaven van het Rijkskolenbureau.

steenkolverbruik geheel ongelijk verdeeld is over het jaar en de productie van de mijnen gelijkmatig gespreid is, moet in de zomermaanden gezorgd worden voor voorraadvorming.

Nauwelijks was in 1944 de vorming van voorraden aangezet, toen de invasie kwam. In de daarop volgende maanden, juli en augustus, patrouilleerden geregeld geallieerde vliegtuigen over de zuidelijke provincies. Zij namen steeds weer goederen- en personentreinen onder schot. Als gevolg daarvan stakte toen reeds het kolenvervoer naar het noorden. Toen in september de mijnstreek bevrijd werd en de spoorwegstaking uitbrak, stopte de toelevering van steenkool naar de noordelijke provincies helemaal. Men beschikte er derhalve over onvoldoende voorraden, terwijl men ook nog van toelevering was afgesneden. De zuidelijke provincies Brabant en Limburg verkeerden in een bevoorrechte positie, doordat er de stroom- en gasvoorziening voor een belangrijk deel verzorgd werd door de mijncentrales en de cokesfabrieken van de Staatsmijnen.

De mijncentrales draaiden op volle capaciteit en waren ingericht voor het verwerken van afvalkolen, die in de steenkoolhandel niet konden worden afgezet. Het gasdistributienet van de mijnen was doorgetrokken tot in de provincie Brabant. Zolang deze cokesfabrieken normaal werkten was de gasvoorziening veilig gesteld. Eerst tegen het einde van de oorlog ontstonden hier problemen, echter van een veel geringere omvang dan elders in Nederland. De grote centrales in de havensteden hadden immers tot het uitbreken van de oorlog kolen betrokken uit het buitenland, onder meer Polen. Zij kwamen dan ook aanstonds in moeilijkheden. Al met al moet men zeggen dat er tijdens de hele oorlog weinig economisch nut uit verzet bij de mijnen had kunnen ontstaan. Stagnatie bij de mijnen raakte vooral Nederlandse belangen.

Het verzet in de mijnindustrie

Ook de positie van het mijnpersoneel gaf aanvankelijk geen aanleiding tot verzet. Geleerd door de ervaringen uit de eerste wereldoorlog was al direct bij de invoering van de distributiemaatregelen rekening gehouden met de bijzondere positie der mijnwerkers en de noodzaak de steenkoolproductie in volle omvang te handhaven. Voor het mijnpersoneel hield dit in, dat het extra levensmiddelenbonnen ontving. Daarnaast werden op de bedrijven gaar-

keukens ingericht waarvan het personeel gebruik kon maken. Aan het ondergronds personeel werden belegde boterhammen verstrekt en koffie. Mijnwerkerskleding en schoenen konden buiten het normale bonnensysteem verstrekt worden, evenals fietsbanden voor diegenen die per rijwiel naar het bedrijf kwamen. De autobussen die bestemd waren voor het mijnwerkersvervoer vielen voor wat benzine en banden betreft onder een aparte regeling, zodat dit voor een aantal mijnen niet onbelangrijke vervoer tot vrijwel het einde van de oorlog redelijk goed gefunctioneerd heeft. Voor de brandstofvoorziening van de mijnwerkers zelf bleef onverkort gehandhaafd de deputaat kolenregeling, een oud recht waardoor ieder personeelslid aanspraak kon maken op de verstrekking van een bepaald aantal hectoliters kolen. Gehuwde arbeiders en kostwinners hadden recht op 42 hl. kolen per jaar. Ongehuwde, bij hun ouders inwonende arbeiders, kregen 12 hl. kolen. Daarnaast werd, voor zover beschikbaar, afvalhout aan gehuwde arbeiders en kostwinners toebedeeld.

Ook wat de deelname aan de oorlogvoering betreft waren de mijnwerkers bevoordeeld. Het overgrote gedeelte van de mijnwerkers werd bij de mobilisatie vrijgesteld van opkomstplicht. In dit opzicht ondervonden de bedrijven geen hinder. Moeilijker was de materiaal- en gereedschapsvoorziening. De Nederlandse mijnindustrie was te klein van omvang en van te jonge datum, dan dat zich in ons land een industrie had kunnen ontwikkelen die zich met de bouw van mijnmachines bezig hield. In dit opzicht was men voornamelijk aangewezen op Duitsland, terwijl daarnaast ook Engeland, België en voor een zeer klein gedeelte Frankrijk in de markt waren. Hier ontstond een knelpunt waarmede men ook in de eerste wereldoorlog geconfronteerd was. Door de sindsdien verder voortgeschreden mechanisatie was deze problematiek nu van veel grotere omvang dan in de oorlog van 1914-1918.

Zo lag de situatie toen 10 mei 1940 de invasie begon.

De ochtend van de invasiedag was reeds het hele Zuid-Limburgse mijngebied bezet. Uiteraard waren de bedrijven de eerste dagen geheel ontredderd doordat een groot deel van het personeel de mijn niet kon bereiken. Aan productie viel niet te denken, zowel ten gevolge van het ontbreken van het benodigde personeel als ook doordat het gehele vervoer gestremd was als gevolg van de oorlogshandelingen (opgeblazen bruggen etc.). De geheime envelop die ieder bedrijfsleider in zijn bezit had, bleek bij opening geen enkele concrete aanwijzing te bevatten. Door de regering werd zeer in het

algemeen en zeer summier de aandacht gevestigd op de oorlogsreglementen. Van de bezetters hebben de bedrijven nauwelijks iets gemerkt. Militairen vertoonden zich er praktisch niet. De hiervoor genoemde Bergassessor nam contact op met de directies der particuliere mijnen die buitenlands bezit waren (Oranje Nassau, Laura en Vereeniging en Willem-Sophia) en gaf opdracht, zodra het vervoer enigermate hersteld was, de productie te hervatten. Het kolen-distributiebureau in Den Haag bleef het centrale punt voor de kolentoe wijzing. Het personeel aanvaardde in doffe berusting de catastrofe die over hen was gekomen.

De stemming van de mijnwerkersbevolking was in overgrote meerderheid al sinds lang niet 'Deutsch-freundlich'. Dat gold ook voor een groot deel van de buitenlandse werknemers. Door de laffe ongemotiveerde overval en het 'grossschnauzig' goedpraten ervan voor de radio werd deze stemming nog aangewakkerd. 'De Prüss' was toch nooit te vertrouwen geweest. Het oude Limburgse gezegde 'de beste Prüss hat nog een peerd gestolen' deed nog altijd opgeld. Nu kreeg de stemming door de inval een vijandig karakter, al voelde men zich machteloos. Dit uitte zich al vrij spoedig in een dalend rendement, dat nog werd geaccentueerd doordat de bedrijfsleidingen de negatieve rationalisatie uit de crisistijd terugschroefden door minder rendabele kolenlagen weer in productie te nemen.

Bergassessor Bruch vestigde zijn bureau op het hoofdkantoor van de Oranje Nassau mijnen. Van daaruit hield hij toezicht op de drie onder beheer gestelde mijnen. Met de Staatsmijnen en de Domaniale mijn bemoeide hij zich voorshands niet. Het contact liep over de directies der drie mijnen. Op de mijnzetels vertoonde hij zich slechts een hoogst enkele keer. Het overgrote deel van het beambtencorps kende hem niet of nauwelijks. Zijn staf was van bescheiden omvang. Hij beschouwde zichzelf vooral als een gedelegeerd commissaris, nu op order van de bezettende macht de raad van commissarissen als vertegenwoordiger van de eigenaren uitgeschakeld was. Hij trachtte de schijn op te houden dat hij vooral de belangen van het bedrijf en het personeel behartigde. Toen in 1941 een aantal burgers van Heerlen beboet werd vanwege een pro-Oranjemanifestatie georganiseerd door leerlingen van de M.T.S., bevonden zich daaronder ook enige stafleden van de Oranje Nassau mijnen. Bruch oordeelde dat het beboeten van zijn mensen niet van pas kwam en liet uit de kas van het bedrijf de opgelegde boetes terugbetalen.

Omdat de mijnwerkers relatief in een gunstiger positie verkeerden

als de arbeiders elders in het land, probeerden geleidelijk aan arbeiders uit andere streken van het land op de mijn geplaatst te worden. Vooral jongere ongehuwde personen zochten de beschermende sfeer van de mijnen op om gevrijwaard te zijn van uitzending of tewerkstelling. Hierdoor werd een nieuw element toegevoegd aan de heterogene massa mijnwerkers. Wat naar buiten heterogeen was, vormde ondergronds een vrij gesloten eenheid, door de aard van de werkplaats, de daaraan verbonden gevaren en de samenhangigheid en discipline, een noodzakelijk onderdeel van het mijnwerk. In deze massa groeide de vijandige sfeer tegen de bezetter. Die ongrijpbare vijandige sfeer werkte, ook zonder dat zij zich uitte in direct agressieve daden, door zijn negatie al dodelijk. Zij uitte zich in opmerkingen, spottereien, opschriften, gebrek aan arbeidslust, toename van ongevallen en bedrijfsstoringen en vele andere zaken meer.

In deze sfeer kon het verzet in de mijn zich gemakkelijk verder ontwikkelen. Men voelde zich onder elkaar beschermd. Een van de ergste vergrijpen tegen de kameraadschapsgeest is altijd geweest het aanbrengen, het verklikken van een kameraad die iets op zijn kerfstok heeft, bij het toezichthoudend personeel. Daaruit vloeide voort, dat ook de enkelingen die de bezetters welgezind waren zich hiervan onthielden uit angst voor de verachting van de medearbeiders. Vooral na juli 1941 groeide de afkeer van de Duitsers en het lijdelijk verzet tegen de bezetters en hun trawanten. Tot dan toe hadden de mijnwerkersorganisaties nog vrij normaal kunnen functioneren. Toen Woudenberg evenwel de bonden wilde gelijkschakelen, gingen zij tot ontbinding over. Een aantal bestuurders hervatte hun oude functie op de mijnbedrijven en hield zo nog contact met de vroegere leden. Waar echter het aantal ongeorganiseerde mijnwerkers het getal der georganiseerden verre overtrof, was de groeiende tegenzin tegen het Naziregime veel meer een gevolg van de maatregelen die de bezetter nam. De eerste maatregel van de bezetter was het afschaffen in oktober 1940 van de 6-urige werkdag op zaterdag met het motief, dat men deze elders in bezet gebied en in Duitsland niet kende. Voor de mijnwerkers in Limburg betekende dit vooral dat de zondagsrust werd aangetast, een groot goed, waaraan zij zeer gehecht waren. In het bijzonder diegenen die in de middag- en nachtdienst werkten, werden door deze maatregel getroffen.

Dit wekte direct wrevel op bij de arbeiders zelf, maar ook in de gezinnen waar het gehele levensritme verstoord werd. Het is dan

ook niet verwonderlijk dat, toen in de zomer van 1941 de bezetter trachtte zondagswerk in te voeren, dit een grote mislukking werd. Ondanks het feit dat op zondag 100% extra loon verdiend kon worden en dat andere in die tijd begerenswaardige goederen ter beschikking werden gesteld als sigaretten, chocolade, jenever, worst etc. kwam slechts een zeer klein percentage van het personeel op het werk. Aan Duitse zijde vond men beheerder Bruch te soepel. Vandaar dat de situatie toespitste en dat einde 1941 de pensionering van de Staatsmijndirecteuren Frowein en Van Iterson werd aangegrepen om ook de Staatsmijnen en de Domaniale mijn onder beheer te stellen. Het bureau van de beheerder Bruch werd toen van de O.N.-mijnen overgeplaatst naar het hoofdkantoor der Staatsmijnen. Alle directies waren nu onder de leiding van de beheerder gesteld en volgens het Führerprincipe was hij direct verantwoordelijk voor de goede gang van zaken. In maart 1942 werd opnieuw gepoogd zondagsarbeid te doen verrichten. De bezetter gebruikte nu, na de eerste mislukking, grovere middelen en beantwoordde een nieuwe weigering met het bevel tot deportatie van 300 mijnwerkers naar Duitsland. Uiteindelijk bleef dit aantal beperkt tot 150, waarvan de meesten na korte tijd terugkeerden, mede vanwege de klacht van de bedrijfsleidingen, dat, als zij niet over geschoolde krachten zouden kunnen beschikken, de steenkoolproductie nog meer zou gaan stagneren. Het verzet tegen de zondagsarbeid was niettemin gebroken. Van maart 1942 tot augustus 1942 moest één zondag en vanaf september 1942 twee zondagen per maand gewerkt worden.

De mijnwerkers vonden evenwel spoedig een antwoord op deze maatregel. Het verzuim wegens ziekte en ongeval steeg tot ongekende hoogte. Het ziekteverzuim dat in 1938 gemiddeld 7,5% bedroeg, liep op tot gemiddeld 17,9% begin 1944. Nieuwe tot dan toe onbekende ongevallen deden hun intree. Een algemeen verschijnsel werden de z.g. 'loogverbrandingen'. Met de kaliloog uit de accu van de mijnlampen verwekte men brandwonden. Dit was een reden voor geoorloofd ziekteverzuim. Men pikte de in loon en in materiële voorziening voordelige zondagsdienst mee en verzuimde dan geoorloofd enige dagen tussen twee werkzondagen in. Zodoende onttrok men zich aan de controle op ongeoorloofd verzuim en vond ook nog gelegenheid de boer op te gaan om ruilhandel te drijven. De mijn leverde voor deze handel belangrijke mogelijkheden. Men verschafte zich afval van gummitransportbanden en, wanneer dat er niet was, werd er tijdens de wisseling van ploegen

een stuk uit een in gebruik zijnde gummiband gesneden. Dit rubber was overal zeer gezocht als vervangingsmiddel voor leer, speciaal voor het verzolen van schoenen. De halve mijnstreek liep op zulke rubberzolen. Maar ook werden er riemen, een primitief soort draagtassen, etc. van vervaardigd. Ook andere artikelen afkomstig uit het mijnbedrijf vonden hun weg onder de mijnstreekbevolking.

Het hoge verzuimcijfer trok uiteraard de aandacht van de beheerder. Wat bijzonder de aandacht trok was dat op werkdagen de opkomst van het personeel zelfs boven de 100% lag, maar op de daaropvolgende werkdagen tot beneden de 51% daalde. Omdat de stijging een gevolg was van erkend geoorloofd verzuim en de medische dienst er aan medewerkte, waarbij vaak het argument van overbelasting van het personeel door de lange werktijden werd gehanteerd, kreeg hij er weinig vat op. De argumentatie scheen correct. De arbeidstijden waren immers inderdaad flink verlengd. Er was een zondagsdienst ingevoerd en bovendien was de werktijd ondergronds verlengd van 8 uur tot $8\frac{3}{4}$ uur per dag en bovengronds van 48 uur per week tot 54 uur. Om enige greep op de zaak te krijgen werd door de beheerder een controleur van het arbeiderspersoneel benoemd in de persoon van de langer in Heerlen wonende Duitser, Ing. Stahl. Door zijn huwelijk met een inwoonster uit de mijnstreek was hij met de plaatselijke verhoudingen vrij goed bekend.

Ook in de productie kwam de onvrede van de mijnwerkers tot uiting. Van 13.487.525 ton in 1938 viel de productie op 13.356.425 ton in 1941, op 12.329.691 ton in 1942 en op 12.149.102 ton in 1943. Dit niettegenstaande het feit, dat de werktijd al in 1940 van 46 op 48 uur en op 22 november 1941 op $52\frac{1}{2}$ uur per week was gebracht. Als men daarnaast er nog rekening mee houdt dat in 1942 op 13 zondagen en in 1943 op 24 zondagen gewerkt werd, dan blijkt duidelijk dat het gebrek aan werklust groot was. Dat wordt nog evidenter als men bedenkt dat het aantal arbeiders in dienst van de Limburgse mijnen vanaf 1939 gestegen was van 31.594 tot 44.797 in 1943, vooral omdat zoals hiervoren reeds werd opgemerkt, velen het beschermend milieu van de mijnen zochten om zich aan de uitzending naar Duitsland te onttrekken. Dat dit niet allemaal vaklieden waren, ligt voor de hand. Bovendien bleken onder deze nieuwkomers ook nogal illegalen en agitatoren o.m. de groep Den Exter te zijn, zoals direct na de oorlog bleek.

Het duidelijkst komt de dalende productiviteit tot uiting in de

prestatie per man en dienst. Deze daalde per ondergrondse arbeider van 2.373 kg in 1939 tot 1.542 kg in 1943. Een daling van de productie per man en dienst met bijna 40% kan niet alleen aan gebrek aan scholing en de gevolgen van het terugdraaien van de negatieve rationalisatie geweten worden. Er was kennelijk sprake van lijdelijk verzet van de kant van de werknemers tegen de bezetter.

Verspreiding van illegale blaadjes was onder mijnwerkers regel. Vanuit hun kringen ontvingen de bedrijfsleidingen geregeld exemplaren van o.m. Vrij Nederland, Trouw, De Waarheid, e.a. Een felle uiting van het verzet van de mijnwerkers vond plaats op 30 april en op 1 mei 1943 toen er in de mijnen evenals op andere plaatsen in ons land een staking uitbrak, waaraan practisch het gehele personeel deelnam. Door deze staking kwamen de bedrijven vrijwel stil te liggen. Op 30 april was de dagproductie gezakt van 35.642 ton tot 6.986 ton en op 1 mei tot 1.416 ton. De bezetter greep met harde hand in en verrichtte een aantal arrestaties. Op 2 mei werden 3 mijnwerkers ter dood veroordeeld en met een zevental andere burgers in de heide bij Arcen gefusilleerd. Twee waren afkomstig van de mijn Oranje Nassau III, het bedrijf waar ik met de leiding belast was, R. Savelberg en M. Tempelaars. Een monument op de begraafplaats van Heerlerheide houdt de herinnering aan deze dappere mannen levendig. Aan de staking van 1 mei was de arrestatie van Dr. Ch. Groothof, directeur van de Staatsmijnen, voorafgegaan. Hij was voor de Duitsers een moeilijk man. Hij verstond de kunst zich onder vele omstandigheden in stilzwijgen te hullen, wat voor de tegenpartij zeer irriterend werkte. Groothof verbleef 5 maanden in de strafgevangenis van Scheveningen en werd toen overgebracht naar het gijzelaarskamp te Sint-Michielsgestel.

De moeilijke stakingsdagen werden opgevangen door hoofdbedrijfsingenieur P. Ross van Lennep. Na de staking werd een aantal leidende figuren door de bezetter uit hun functie ontheven o.m. Ir. J. B. van der Drift, Mr. A. Haex, Ir. F. Wijffels en Ir. A. Bergstein, op dat moment de leider van de Staatsmijn Maurits. Zijn plaats werd ingenomen door F. Reckert, een Duitser die reeds vele jaren in de Limburgse mijnstreek werkzaam was en tot op dat ogenblik ondergrondse hoofdopzichter op de mijn Oranje Nassau III.

Het gebrek aan inzet en inspanning van het mijnpersoneel was uiteraard een steen des aanstoots voor de bezettende macht. Op alle mogelijke manieren trachtte men er tegen op te treden. Een eer-

ste maatregel die genomen werd was in 1941 het verbod ontslag te verlenen aan geschoolde krachten. Toezicht werd hierop gehouden door de eerder genoemde Stahl. Deze maatregel werkte maar zeer ten dele. Een arbeider die gedwongen moest gaan werken vertoonde als regel maar een geringe arbeidslust, wat aanstekelijk werkte op de groep waarin hij was tewerkgesteld. Sommigen verzonnen vergrijpen die tot ontslag op staande voet aanleiding gaven, anderen vluchtten in de ziekenkaart of doken onder.

Van Duitse zijde werd de bedrijfsleiding op grond van het 'Führer-prinzip' de verantwoordelijkheid in de schoenen geschoven. De bedrijfsleiders werden in groepen door de S.D. naar het Witte Huis te Maastricht ontboden om onder druk gezet te worden. Echter zonder enig resultaat. De Duitsers beseften trouwens wel dat, ook al zouden alle bedrijfsleiders hebben willen meewerken, zij eenvoudig de macht niet hadden om in deze zaken hun zin door te zetten. Niettemin bleef de bezetter doorgaan met pogingen de bedrijfsleiding te beïnvloeden. Zo werden – de juiste datum herinner ik mij niet meer, maar het moet omstreeks het midden van 1943 geweest zijn – alle mijndirecteuren, bedrijfsingenieurs en hun assistenten opgeroepen om te verschijnen in het kantoor van het Algemeen Mijnwerkersfonds aan de Akerstraat te Heerlen. Ze werden in groepen opgesteld in de hoek van een zaal die als enig meubelstuk een spreekgestoelte in de uiterste hoek aan de andere zijde had. Daar trad een groepje van 5 à 6 geüniformeerde heren binnen onder leiding van wat waarschijnlijk een hoge S.S.-er was. Deze zei in een korte toespraak dat de groep in zijn geheel verantwoordelijk was voor de slechte gang van zaken. Zo hierin geen verandering kwam, moest men rekenen op strafmaatregelen. Ook deze vertoning sorteerde uiteraard geen enkel effect. Een poging om, evenals in de mijnen van de Belgische Kempen, Russen te werk te stellen, stuitte af op algemeen verzet van de directies en kwam daardoor niet tot uitvoering.

Langzaam verslechterde de toestand. Door het ontruimen, bij de terugtocht uit Rusland, van de mijngebieden in de Donetz en elders kwam een aantal daar gestationeerde beheerders beschikbaar die gewoon waren met grove dwangmaatregelen op te treden. Zij werden over de westerse kolenbekkens verdeeld om in de ogen der Nazi's te soepel optredende beheerders onder druk te zetten. Naast Bruch kregen de Limburgse mijnen toebedeeld Bergassessor Brand. Hij had de opdracht meer druk uit te oefenen op de bedrijfsleiding en de directie van de mijnen, ten einde door verhoogde prestaties

de productie weer op peil te brengen. Na een rondgang langs de mijnzetels vond Brand het nodig op de verschillende mijnzetels een zogenaamd 'Betriebsappell' te houden. Onder het Naziregime geschiedde dit op gezette tijden in de Duitse bedrijven. Hij wist ook Bruch tot deze gedachte over te halen. De procedure kwam hierop neer dat de gehele bezetting van een bedrijf in de loonhal werd bijeengeroepen. De bijeenkomst moest dan worden toegesproken door de bedrijfsleiding of door de bedrijfsingenieur van het bedrijf onder toezicht van en aangevuld met de vertegenwoordiger van het beheer. In mei 1944 viel de beslissing dat een dergelijke vertoning het eerst plaats zou vinden op de mijnzetel O.N.III. Mogelijk dat men daar de minste weerstand verwachtte, omdat van het personeel van deze mijnzetel bij de staking in 1943 twee leden gefusilleerd waren. Om uitvoering te geven aan dit voornemen werd ik opgeroepen op het bureau van Bruch die mij samen met Brand opdroeg de bijeenkomst te organiseren. In eerste instantie probeerde ik hen dit idee op opportunistische gronden sterk af te raden. Ik hield hen voor ogen dat dit alleen maar tot ongeregeldheden aanleiding zou geven. Dit bezwaar wezen zij van de hand. Zij zouden wel zorgen voor het nodige machtsvertoon om ongeregeldheden te voorkomen. Daarna werd mij de pertinente vraag gesteld of ik bereid was de bijeenkomst te organiseren en het personeel op te roepen. Op mijn principiële weigering volgde als antwoord dat zij het dan wel zelf zouden regelen en dat ik van mijn weigering de gevolgen zou ondervinden.

Na enige dagen van afwachten kwam bericht, dat het 'Betriebsappell' niet doorging. Of hogere instanties hierbij betrokken zijn geweest, is mij niet bekend. Persoonlijk heb ik er toen niets meer van gehoord. Er zijn tegen mij ook geen sancties toegepast. Op andere mijnzetels zijn daarna geen pogingen meer gedaan om tot een 'Betriebsappell' te komen.

Toen kort daarop in juni de invasie in Normandië begon, kreeg bij de Duitsers de drang tot het redden van het eigen hachje en het veilig stellen van de al of niet rechtmatig verkregen bezittingen zodanig de overhand, dat over de productie niet meer gesproken werd. Daarbij kwam nog dat van die tijd af het spoorwegverkeer door de geallieerde vliegtuigen geregeld gestoord werd.

Opmerkelijk is nog dat het stikstofbindingsbedrijf van de Staatsmijnen tot practisch het einde van de oorlog ongemoeid werd gelaten. In hoofdzaak werden er kunstmeststoffen geproduceerd, die aangezien er geen uitvoer was, geheel aan de Nederlandse land-

bouw ten goede kwamen. Ook werd een surrogaat rubber vervaardigd die gebruikt werd voor het fabriceren van transport- en fietsbanden. De kwaliteit was van dien aard dat het voor militaire doeleinden niet bruikbaar was. Pas enige weken voor de bevrijding stelden de Duitsers de eis, dat op dit bedrijf springstoffen gefabriceerd moesten worden. Op dat moment dook de gehele bedrijfsleiding onder. Zonder hun kennis en kunde slaagden de Duitsers er niet in hun bedoelingen te verwezenlijken.

Gedurende de maanden na de invasie tot begin september 1944 werden de mijnen voor een deel bezet en bewaakt door 'Schutztruppen', een semi-militaire organisatie. In de mijnstreek woonachtige Duitsers werden bijeengeroepen om deel te nemen aan militaire oefeningen. Voor een groot deel waren het oudere personen die niet meer voor actieve dienst in aanmerking kwamen. Sommigen wisten er zich om 'kriegswichtige' redenen aan te onttrekken. Na de invasie in Normandië werden zij ingezet ter bewaking van belangrijke installaties als elektrische centrales, etc. Veel hebben deze 'Schutztruppen' niet betekend. Toen in de eerste helft van september 1944 het front de mijnstreek naderde, namen zij de leiding bij het gedwongen evacueren van de Rijksduitsers naar het vaderland. Een klein aantal Duitsers maakte de evacuatie niet mee en dook onder, in afwachting van de bevrijding. Resumerend kan men stellen dat practisch de gehele bezetting van de mijn anti-Duits was, en de orders, bevelen en voorschriften van de bezetter tegenwerkte. Dit kon, omdat er slechts een enkel foutief element in de gehele groep van lager, middelbaar en hoger kader voorkwam.

Het conglomeraat van nogal uiteenlopende arbeidskrachten stond van de aanvang af vijandig tegenover de bezetter. Van hoog tot laag begreep men elkaar zonder dat er veel gesproken werd. Dit kwam tot uiting in een dalende prestatie en een teruglopende productie. Dit alles ondanks dreigementen, begunstiging, verlengde werktijden en een hogere bezettingsgraad. Door de bedrijfsleidingen werd aan de daling van het rendement meegewerkt en steun verleend. Zoals in het gedenboek bij het vijftigjarig bestaan van de Staatsmijnen in 1952 wordt opgemerkt: 'De leiding ondersteunde deze remming van de productie door zoveel mogelijk dunne kolenlagen te exploiteren en lagen met een slecht rendement. Men heeft daarbij gebruik gemaakt van de mogelijkheden die de mijnbouw biedt om niet geheel ter zake kundigen om de tuin te leiden'. De beheerder Bruch was geen ondeskundige, maar verdiepte

te zich weinig in geologische verhoudingen in Limburg. Door dikke, vuile, met steenbanken doorgroeide lagen in de ontginning te betrekken, nam de laagopening toe, maar daalde het netto-rendement. Dit werd nog geaccentueerd doordat personen die zich voor werk in de mijnen aanboden, wanneer zij medisch geschikt waren, zonder meer te werk werden gesteld. Het waren practisch allen ongeschoolde krachten. Een aantal van hen was nauwelijks aan lichamelijke arbeid gewoon. Tegenover het aantal productieve krachten steeg daardoor het percentage improductieven nogal beudidend. Onder het motief dat de nieuwkomers hun vierjarige opleiding tot houwer volgden, kon dit verdedigd worden. Deze massa was als een stuk gummi. De bezetter kon af en toe er wel eens zijn tanden inzetten, maar als hij losliet veerde het terug in zijn oorspronkelijke positie.

Kwamen er onder de mijnwerkersbevolking nu ook groepen voor die een meer naar buiten tredend verzet pleegden? Dit was duidelijk het geval. Mijnpersoneel werkte geregeld mede met verzetsgroepen die in Zuid-Limburg opereerden. Daar speelden zij een grote rol omdat een aantal onder hen in de gelegenheid was springstof te leveren. Zij waren van oudsher getraind in het achterover drukken van dynamietpatronen voor het stropen van vis in de Maas. Schietmeesters en schiethouwers belast met springarbeid in de mijnen, hadden de gelegenheid dynamietpatronen achter te houden, zonder dat daarop een administratieve controle mogelijk was. Wanneer in een boorgat minder patronen werden aangebracht dan in het schietboekje werd verantwoord, kreeg men de beschikking over niet geregistreerde patronen. Als de schoten waren afgevuurd kon niet meer worden nagegaan met hoeveel patronen ieder boorgat geladen was. Aan een oppervlakkige visitatie ontsnapte men doordat men het plastische dynamiet niet in de vorm van een patroon meenam, maar uitrolde tot een platte koek die op diverse manieren verborgen kon worden. Op deze wijze is uit de mijn nogal wat springstof geleverd. Gezien het dodelijk gevaar waarmede dit gepaard ging, werd zeer grote voorzichtigheid in acht genomen. De papieren wikkels met fabrieksmerk en nummering der patronen moesten in de mijn achterblijven om de schietboekjes kloppend te maken. Ofschoon men de mijnwerkers van deze handelwijze verdacht, is er nooit iemand betrapt.

Doordat de mijnen nog relatief goed voorzien werden van gereedschap en ander materiaal, vormden zij een bron waaruit langs clandestiene wegen de overige bevolking profiteerde.

Gereedschappen, bijlen, hakken, schroeven, sleutels, etc. verdwenen in grote aantallen. Een belangrijk artikel vormde de rubber van de transportbanden van de kolenpijlers. Tijdens de wisseling van ploegen werden vaak grote stukken afgesneden waardoor in de volgende dienst de transportbanden eerst in orde gebracht moesten worden, alvorens zij weer in bedrijf genomen konden worden. En al was het motief vaak niet sabotage en diende de diefstal andere doeleinden, het gevolg was productie-uitval. De controle moest als regel meer dan één oog dichtknijpen, opdat de dader met zijn buit het bedrijf kon verlaten. Het mijnwerkersvervoer, vooral met de bussen die in de nacht de arbeiders van en naar de dorpen vervoerden, bood meer dan andere openbare vervoermiddelen mogelijkheden om onderduikers mede te nemen en te verplaatsen. Van deze gelegenheid werd frequent gebruik gemaakt.

De meest spectaculaire sabotagedaad op de mijnen zelf gebeurde op de mijn Oranje Nassau I in de zaterdagnacht voor de aangekondigde eerste werkdag. In die nacht werd vanaf het maaiveld een mijnwagen in schacht III gereden waar hij op de onderste laadplaats terecht kwam. Hierdoor werd een aantal beschadigingen in de schacht aangebracht, zodat op die zondag het schachtvervoer kwam stil te liggen. Door de geringe opkomst van het personeel was het daadwerkelijk effect gering en werd de productie er niet door beïnvloed. Psychologisch was het effect echter belangrijk. Het sterkte de geest van verzet onder de mijnwerkers. Het had wel tot gevolg dat vanaf die tijd de schachtmond op het maaiveld moest worden afgesloten. De daad was verricht door een paar leden van de bewakingsdienst van de mijn (de mijnpolitie).

Het mijnpersoneel had ook een belangrijk aandeel in het onderbrengen en het vervoeren van onderduikers. Hun relatief gunstige positie op het gebied van levensmiddelen- en brandstofvoorziening maakte dit soort werk voor hen vaak beter mogelijk dan voor de rest van de bevolking. In 1944, toen vooral in Noord-Limburg een relatief groot aantal onderduikers in schuilplaatsen verbleef, werden met medewerking van de beampten van de expeditie illegaal vrachtwagens met kolen voor hen geladen en verzonden. Doordat kort na 'Dolle Dinsdag' de Limburgse mijnstreek bevrijd werd, werd de streek voor de ergste terreur van de bezetter gespaard. Strobel en Nitsch met hun aanhang van de 'Dienststelle' Maastricht vertrokken naar het noorden. Op het elastisch verzet van het mijnpersoneel hadden ze geen vat gekregen, doordat deze groep - op een vrij gering aantal verkeerde elementen na - on-

derling één lijn trok.

Voor de faam van een 'Klugscheisser', een verklikker te zijn, schrokken ook deze terug. Toen in die eerste dagen van september de ordeloze troep van het verslagen leger met Franse en Belgische collaborateurs door Zuid-Limburg trok, was het duidelijk dat het einde niet meer veraf kon zijn. Door middel van strooibiljetten ondertekend door generaal Model en krachtig optreden van de Feldgendarmeerie werd een deel van de heterogene resten van het leger naar Arnhem gedirigeerd. Andere militairen verwisselden hun uniform voor het burgerpak en verdwenen met de massa vluchtende burgers over de oostgrens. Men wist dat men weer vrij was, wat uitbundig tot uiting kwam toen, bij de intocht van het Amerikaans leger, de spanning geheel gebroken was.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Otto Hue, Die Bergarbeiter, Bd II, Stuttgart 1913, S. 559

Staatsmijnen in Limburg. Gedenkboek bij gelegenheid van het vijftigjarig bestaan, Heerlen 1953

Verslag van de inspecteur-generaal der mijnen over de jaren 1940-1945

P. J. Kaanen, Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond 1940-1946, Heerlen 1946

Remigius Dieteren OFM, Mens en Mijn, Een halve eeuw strijd, groei en bloei van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, Heerlen 1950

L. de Jong, Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog, deel VII, 's-Gravenhage 1976

Jac Jacobs M.S.C., Het gouden boek der K.A.B. in Limburg 1900-1950, Heerlen 1950